

יואל בן-נון

מדרש עלילה – רקע למערכות קהלת

(כולו אגדה, היגיון ודמיון, מבין הפסוקים והשורות)

רקע למערכה ראשונה:

המלך שלמה מתהפך על משכבו בלבטים קשים – מי ימלוך על ישראל אחרי, ומי ישב על כסא תחתי? מי יקבל לידיו את כל מעשי אשר הגדלתי לעשות בירושלם?

"הגדלתי מעשי ... (ב', ב-י);

"כי מה (=מי) האדם שיבוא אחרי המלך,

[וינהל] את אשר כבר עשוהו" (ב', יב);

אף אחד מבניו אינו נראה לו ראוי באמת! – הוא עובר על שמותיהם, אחד אחד, ועל שמות אמותיהם, אחת לאחת, ואינו מוצא מנוחה בנפשו.

"ושנאתי את החיים ...

ושנאתי אני את כל עמלי, שאני עמל תחת השמש,

שאניקנו לאדם שיהיה אחרי;

ומי יודע החכם יהיה או סכל,

וישלט בכל עמלי שעמלתי ושחכמתי תחת השמש ...

וסבותי אני ליאש את לבי, על כל העמל, שעמלתי תחת השמש;

כי יש אדם שעמלו בחכמה ובדעת ובכשרון,

ולאדם שלא עמל בו יתגנו חלקו,

גם זה הבל ורעה רבה" (ב', יז-כא);

רקע למערכה שנייה (פותחת בשיר העתים):

"לפל זמן, ועת לכל חפץ תחת השמים ... (ג', א-ח);

הגיע העת לקבל הכרעה – המלך שלמה מכנס את יועציו הקרובים ביותר, שוטח את ספקותיו בפניהם –

"יש אחד ואין שני, גם בן ואח אין לו,

ואין קץ לכל עמלו, גם עינו לא תשבע עשר,

ולמי אני עמל ומחסר את נפשי מטובה?" (ד', ח);

לבסוף אמר המלך, שרחבעם בן נעמה הוא המועמד היותר מתאים מכולם. הוא נאמן לירושלים, לבית ה' ולבית דוד. האחרים הם רודפי נשים ומשתאות, חומדי כבוד ושררה.

"ראיתי את כל החיים המהלכים תחת השמש,

עם הילד השני אשר יעמד תחתיו;

אין קץ לכל העם,

לכל אשר היה לפניהם ... (ד', טו-טז);

רוב היועצים מהנהנים אחרי המלך בהסכמה, כדרכם תמיד. רק חכם אחד אומר למלך שלמה – תיזהר! – הוא חלש מדי.

"טוב ילד מספן וחכם,

ממלך זקן וכסיל,

אשר לא ידע להזהר עוד" (ד', יג);

המלך שלמה עונה לחכם המזהיר – גם אני הייתי 'נער ורך' כאשר המליך אותי דוד אבי. הזקנים שלנו יעמדו לימינו של רחבעם, ויעזרוהו.

"טובים השנים מן האחד,

אשר יש להם שכר טוב בעמלם;

כי אם יפלו, האחד יקים את חברו,

ואילו, האחד שיפול, ואין שני להקימו; ...

והחוט המשלש לא במהרה ינתק" (ד', ט-יב);

אך לבו של שלמה אינו שלם עם הכרעתו.

"הכל הולך אל מקום אחד,
הכל היה מן העפר, והכל שוב אל העפר;
מי יודע רוח בני האדם הֶעֱלָה היא למעלה...?
וראיתי כי אין טוב מאשר ישמח האדם במעשיו,
כי מי יביאנו לראות בְּמָה שיהיה אחריו" (ג', כ-כב);

רקע למערכה שלישית (פותחת בתוכחה של ירא הא-לוהים):

"אל תִּבְהַל על פיך,
ולבך אל יִמְהַר להוציא דבר לפני הא-להים,
כי הא-להים בשמים ואתה על הארץ,
על כן יהיו דבריך מעטים;
כי בא החלום ברב עֵנָן,
וקול כסיל ברב דברים; ...
אל תִּתֵּן את פיך לְחַטִּיא את בשרך,
ואל תאמר לפני המלאך כי שגגה היא,
למה יִקְצֹף הא-להים על קולך,
וְחִבֵּל את מעשה ידיך;
כי ברב חֲלָמוֹת וְהִבְלִים ודברים הרבה,
כי את הא-להים יִרְא" (ה', א-ו);
שמועות נפוצו ברחבי הממלכה על מינוי יורש למלך שלמה, ובחרושת השמות והדיבורים מדברים
כולם, שרחבעם בן נעמה הוא המועמד המוביל. יש לו עושר ונכסים, תומכים רבים, והוא מקושר
היטב עם מוקדי כוח רבים –

"גם כל האדם אשר יתן לו הא-להים עֶשֶׂר ונכסים
והשליטו לְאָכַל מִמֶּנּוּ ולשאת את חֲלָקוֹ, וְלִשְׂמַח בְּעַמְלֹו –
זֶה מֵתַת א-להים היא" (ה', יח);
אך יש לרחבעם גם מתנגדים לא מעטים, ויש שמזכירים את מוצא אמו, ואומרים, דינו ברות
המואביה – למה לנו גם נעמה העמונית.

"יש רעה אשר ראיתי תחת השמש,
ורבה היא על האדם;
איש אשר יתן לו הא-להים עֶשֶׂר ונכסים וכבוד,
ואיננו חֶסֶר לנפשו מִכֹּל אשר יִתְּאֶנָּה,
ולא יִשְׁלִיטֵנוּ הא-להים לְאָכַל מִמֶּנּוּ,
כי איש נכרי יאכלנו,
זֶה הִבֵּל וְחֲלִי רַע הוּא" (ו', א-ב);

רקע למערכה רביעית (פותחת במענה החכם על 'מה טוב' לאדם):

"טוב שֵׁם מְשֻׁמֵן טוֹב,
ויום הַמּוֹת מיום הַוָּלְדוֹ;
טוב ללכת אל בית אָבֶל,
מִלֶּכֶת אל בית מִשְׁתָּה,
בְּאֶשֶׁר הוא סוֹף כֹּל האדם,
והחי יִתֵּן אל לְבוֹ" (ז', א-ב);
יועצי המלך שלמה באים אליו, משתחווים אפים, ואומרים לו – אדוננו מלכנו, אנא שים קץ
לשמועות ולדיבורים, קצתם דברים רעים. הודע ברבים על החלטתך.
אם לא כן, עלולה להתעורר סכנה ליציבות בית דוד.

"החכמה תֵּעֶז לַחֲכָם,
מְעֻשָׂרָה שְׁלִיטִים אשר היו בעיר;
כי אדם אין צדיק בארץ,
אשר יַעֲשֶׂה [רק] טוב ולא יחטא;
גם לכל הדברים אשר יִדְבְּרוּ אל תִּתֵּן לְפִיךְ,

אשר לא תשמע את עבדך מקללך (ז', יט-כא);
 המלך מכנס את כל השרים, ומודיע כי 'רחבעם בן נעמה, הוא ימלוך אחרי, והוא ישב על כסא'.
 "טוב אחרית דבר, מראשיתו" (ז', ח);
 ההתרגשות רבה. השמועה עושה לה כנפים. המסתייגים והחוששים – שותקים, כי 'סייג לחכמה, שתיקה. רוב השרים משבחים ומהללים את חכמת המלך שאין לה שיעור, ואת החלטתו הנבונה.
 "טובה חכמה עם נחלה,
 ויתר לראי השמש;
 כי בצל החכמה בצל הכסף,
 ויתרון דעת – החכמה תחיה בעליה" (ז', יא-יב);
 המלך מתכנס לעצמו, וחושב על נעמה – האם ראויה היא באמת להיות אם המלך? אחת מאלה??
 "אשר עוד בקשה נפשי ולא מצאתי –
 אדם אחד מאלף מצאתי,
 ואשה בכל אלה לא מצאתי" (ז', כח);

רקע למערכה חמישית:

"מי פקחכם ומי יודע פשר דבר" (ח', א);
 תסיסה גדולה בבית המלך, חששות כבדים של הבנים הדחויים ואמותיהם, בפרט של מי שאינם ידועים כמקורבי רחבעם ואמו. תסיסה גדולה עוד יותר בקרב הנשים.
 "אני [אומר לך] – פי מלך שמר ! ...
 אל תבהל מפניו [אל] תלך,
 אל תעמד בדבר רע [נגד המלך],
 כי כל אשר יחפץ, יעשה;
 באשר דבר מלך, שלטון,
 ומי יאמר לו מה תעשה" (ח', ב-ד);
 החכם, שהזהיר מפני חולשת רחבעם, חושש לגורלו, ומבין שלא יעמדו לו זכויותיו ועצותיו, שהצילו את המלך שוב ושוב, והוא נזכר בסופו של אחיתפל.
 "יש הבל אשר נעשה על הארץ –
 אשר יש צדיקים, אשר מגיע אליהם כמעשה הרשעים,
 ויש רשעים שמגיע אליהם כמעשה הצדיקים,
 אמרתי שגם זה הבל" (ח', יד);
 "עיר קטנה ואנשים בה מעט,
 ובא אליה מלך גדול וסבב אתה, ובה עליה מצודים גדלים;
 ומצא בה (=ונמצא בה) איש מספן חכם,
 ומלט הוא את העיר בחכמתו,
 ואדם לא זכר את האיש המסכן ההוא;
 ואמרתי אני – טובה חכמה מגבורה,
 וחכמת המסכן בזויה, ודבריו אינם נשמעים" (ט', יד-טז);
 רחבעם נערך למאמץ ההשתלטות על בית דוד, ושולח את אנשיו להרגיע.
 "שומר מצוה – לא ידע דבר רע,
 ועת ומשפט ידע לב חכם" (ח', ה);
 "כי מי אשר יחבר אל כל החיים,
 יש בטחון,
 כי לכלב חי הוא טוב מן האריה המת" (ט', ד);
 "לך אכל בשמחה לחמך, ושתה בלב טוב ייןך,
 כי כבר רצה הא-להים את מעשיך;
 בכל עת, יהיו בגדיך לבנים,
 ושמן על ראשך, אל יחסר;
 ראה חיים עם אשה אשר אהבת ...
 כל אשר תמצא ידך לעשות פקחך – עשה ! ..."

רקע למערכה ששית ואחרונה:

ידיעות על תסיסה מסוכנת בשבטי אפרים ומנשה הריצו את רחבעם ויועציו, הזקנים והצעירים, צפונה, אל שכם, העיר הראשית לשבטי יוסף. שם התנהל משא ומתן קשה עם תומכי ירבעם בן נבט, שברח למצרים מפני המלך שלמה, וכעת חזר. הזקנים בקשו ויעצו לנהוג בחכמה ובמתיונות, אך לב רחבעם היה עם הצעירים בני גילו, שהזהירו בתוקף מפני ויתורים, ודרשו להפגין כוח –

"דברי חכמים בנחת נשמעים,

מזעקת מושל בכסילים;

טובה חכמה מפלי קרב,

וחוטא אחד יאבד טובה הרבה" (ט', יז-יח);

"אם רוח המושל תעלה עליך – מקומך אל תנח (=אל תותר),

כי מרפא (=רפיון) יניח חטאים גדולים" (י', ד);

"אי לך ארץ שמלפך נער,

ושרףך בבקר יאכלו" (י', טז);

בדיוק אז החלה גסיסת המלך שלמה, ורחבעם לא היה בירושלם במות אביו. חכמים מעטים שחששו מפני הבאות, נשארו ליד המלך הנוטה למות.

"ביום שניעו שמרי הבית (=היידים),

והתענות אנשי הקהל (=הרגלים),

ובטלו הטחנות (=השיניים) כי מעטו,

והשכו הראות (=העיניים) בארבות;

וסגרו דלתים בשוק (=השפתים),

בשפל קול הטחנה (=הדיבור) ...

כי הלך האדם אל בית עולמו, וסבבו בשוק הספדים;

עד אשר לא ירתק קבל הכסף (=יתנתק חוט השדרה),

ותרץ גלת הזהב (=ותישבר הגולגלת),

ותשבר פד על המבוע (=יישבר הגוף), ונרץ הגלגל אל הבור (=יתרסקו החיים);

וישב העפר על הארץ כשהיה,

והרוח תשוב אל הא-להים אשר נתנה;

קבל הקלים אמר הקהלת – הפל הבל (י"ב, ג-ח);

רחבעם נכשל בעצת הכוח של הצעירים –

מלכות דוד ושלמה הגדולה והחזקה – התרסקה והתפלגה.

ירושלם נותרה עם הרבה זכרונות ומחשבות –

"סוף דבר הפל נשמע –

את הא-להים ירא, ואת מצותיו שמור,

כי זה פל האדם;

כי את פל מעשה הא-להים יבא במשפט

על פל נעלם, אם טוב ואם רע" (י"ב, יג-יד).